

УДК: 37.048.4

Кузів М. З.

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри німецької мови

Тернопільський національний економічний університет

З ІСТОРІЇ ВИНИКНЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена історії розвитку професійної орієнтації в Україні, аналізується профорієнтація протягом ХХ ст. Визначено її етапи розвитку.

Ключові слова: професійна орієнтація, вибір професії, професіографія, Бюро профконсультації, «психотехнічні поради», біржа праці, служба зайнятості.

Аннотация. Статья посвящена истории развития профессиональной ориентации в Украине, анализируется профориентация на протяжении ХХ ст. Определено ее этапы развития.

Ключевые слова: профессиональная ориентация, выбор профессии, профессиография, Бюро профконсультации, «психотехнические советчики», биржа труда, служба занятости.

Annotation. The article is devoted to the history of vocational guidance in Ukraine and analyzes the career guidance during the twentieth century. Defined stages of its development.

Key words: vocational guidance, career choices, profesiohrafiya, Bureau profkonsultatsiyi, psycho advisers, labor exchange, employment Service.

Вступ. Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю пошуку шляхів удосконалення профорієнтаційної роботи з молоддю в Україні в умовах глобалізаційних та євроінтеграційних процесів. Інтеграція нашої країни у міжнародний науково-освітній простір, динамічний розвиток ринкової економіки, який спричиняє швидку зміну світу професій, ставлять нові якісні вимоги до фахівців усіх спеціальностей; тому постійне вивчення професійної орієнтації має важливе значення.

Свідченням актуальності професійної орієнтації молоді в різні періоди розвитку держави є незмінний інтерес до проблеми профорієнтації з боку науковців та дослідників, які вивчали різні її аспекти. Так, соціально-педагогічним передумовам професійного самовизначення молоді присвятили праці В. Єндальцев, І. Назімов, В. Савченко, М. Тітма, Г. Чередниченко, З. Шубкін та ін.

Психолого-педагогічні основи підготовки молоді до вибору фаху аналізували Г. Бас, Ю. Гільбух, О. Голомшток, М. Захаров, В. Кавецький, Є. Клімов, Г. Костюк, Є. Павлютенков, К. Платонов, Л. Потапюк, К. Сазонов, В. Синявський, І. Уличний, Б. Федоришин, С. Чистякова, М. Янцур та ін.

Проблему вибору фаху підростаючим поколінням в її історичному аспекті досліджували В. Аванесов, А. Вихрущ та ін.

Формулювання мети статті та завдань. Мета та завдання статті полягають у вивченні історії виникнення професійної орієнтації, визначенні її етапів розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу статті. До визначних надбань вітчизняної прогресивної культури XVIII ст. належить спадщина Григорія Сковороди [6, с. 1219]. Його ім'я посідає важливе місце в ряді тих видатних діячів минулого, які збагатили філософську думку та художню літературу нашої країни. Сковорода був одним із перших філософів нового часу, які висунули ідею перетворення праці із засобу до життя в найпершу життєву потребу і найвищу насолоду.

Праця за покликанням, праця як реалізація творчих здібностей, обдарувань і талантів справді є внутрішньою потребою та приносить вищу насолоду, є основою щастя. Ідея Сковороди про забезпечення кожному «сродної» праці передбачала перебудову суспільного життя на основі перетворення праці у найпершу потребу і задоволення. Адже споріднена («сродна») праця – корисна для всього суспільства, оскільки вже сам процес виконання улюбленої роботи приносить насолоду. Сенс людського буття Г. Сковорода вбачав у праці, а справжнє щастя – у вільній праці за покликанням. У цьому контексті принцип «пізнай себе» означає пізнання своїх природних

схильностей до певного виду діяльності, справжнього покликання, яке має природну основу і вдосконалюється відповідним вихованням, «наукою і практикою». З ученням про споріднену працю Г. Сковороди тісно пов'язані і його педагогічні ідеї. Просвітитель уважав, що ідеал суспільства, де кожен реалізує свої природні обдарування у «сродній праці» і дістає насолоду від такого способу життя, можна втілити в життя за допомогою освіти.

Рух з організації професійної орієнтації в Україні, як і за кордоном, розпочався на початку ХХ століття. Це був перший період розвитку профорієнтації у нашій країні, який тривав до початку Другої світової війни.

Варто зазначити, що Східна Україна довгий час була під владою Росії, тому освіта, а також і профорієнтаційна робота тут розвивалися в контексті російської. У 20-ті роки в Росії розгортається робота з вивчення професій у рамках психотехніки. У Ленінграді, Харкові, Києві, Казані, Дніпропетровську та інших містах виникли психотехнічні лабораторії, які займалися професіографічним дослідженням професій. Але ця робота не призвела до науково обгрунтованої професіографії. Характерною особливістю психотехніки була спрямованість переважно на проведення психологічних випробувань щодо професійної придатності, а не на аналіз професійної діяльності; простежувалося прагнення звузити вивчення професій до меж установлення придатності до виконання однієї ізольованої виробничої операції, а також звузити методика обстеження. Розрізнені та різнопланові дослідження з професіографічного вивчення професій були малоефективними і не забезпечували побудови систематизованої професіографії. Відомі в ті часи психотехніки (С. Геллерштейн, Ф. Дунаєвський, І. Шпільрейн та ін.) вважали, що недостатній розвиток професіографії гальмує становлення професійної орієнтації [5].

На початку ХХ століття в Росії розгортає профорієнтаційну діяльність Педагогічний музей учительського будинку (Москва). Музей почав ряд обстежень, що стосуються питання вибору професії учнями різних типів шкіл. У процесі проведення роботи з'ясувалося, які професії привертають найбільшу увагу, які причини, що спонукають молодих людей до того або

іншого трудового шляху. З цією метою музей організував у школах опитування учнів про їхню майбутню професію [4, с. 14].

Однією з найбільш важливих проблем марксистсько-ленінської педагогіки була ідея об'єднання навчання з продуктивною працею, підготовки дітей до активної трудової діяльності. К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін [4, с. 11] наполягали на тому, що школа не може бути перетворена в професійний навчальний заклад. Вона повинна давати загальноосвітню і політехнічну основу для підготовки людини до будь-якої професії. Навчання і виховання при цьому необхідно здійснювати на міцному фундаменті поєднання навчання з довільною працею, де остання виступає могутнім фактором виховання і підготовки учнівської молоді до вибору свого життєвого шляху. Цим питанням було присвячено праці Н. Крупської, А. Луначарського, С. Шацького, А. Макаренка та ін. [7, с. 12].

Один із теоретиків й організаторів трудової політехнічної школи П. Блонський, розвиваючи програму «гарного працівника» у школі, обґрунтував необхідність починати профорієнтаційну роботу з початкових класів шляхом ознайомлення з професіями на основі поглиблених знань за інтересами і практичного випробовування своїх сил. Ідею німецького вченого-педагога Г. Кершенштейнера про те, що ефективне виховання може бути тільки у поєднанні з виконанням ділових завдань, розвивав український педагог А. Макаренко [1, с. 19].

Для того, щоб створити резерв для поповнення різних галузей народного господарства і культури кадрами, у 1924 р. старші класи школи-дев'ятирічки було професіоналізовано. У країні було створено середні школи з кооперативно-торговельними, виробничо-технічними, адміністративно-господарськими, культурно-просвітними нахилами. Було організовано фабрично-заводські семилітки і школи селянської молоді, у яких давали загальноосвітні знання і прищеплювали визначені навички й уміння. У 1927 р. професор В. Бехтерев заснував Бюро профконсультації Наркомпраці, що ставило за мету розподіл робочої сили більш раціональним шляхом, ніж це робилося раніше. Протягом наступних двох років у країні створено мережу бюро профконсультацій.

Потрібно відзначити, що уся робота, яку проводили науково-дослідні інститути, лабораторії, кабінети і бюро, стояла осторонь від школи. У травні 1931 р. Всесоюзний психотехнічний з'їзд підкреслив необхідність корінної перебудови профорієнтації і перенесення її в загальноосвітню школу [3, с. 17].

Проте у підсумку всі психотехнічні роботи в середині 30-их років було директивно згорнуто, багато найбільших діячів цих напрямків репресовано. У галузі професійної орієнтації настала чвертьвікова перерва.

Оскільки Західна Україна довгий час перебувала під владою різних держав, які до того ж належали до економічно відсталих країн, важко говорити про помітні здобутки в профорієнтаційній діяльності.

Традиційно підготовкою молоді до вибору професії в Україні займалася сім'я. Але в кінці XIX – на початку XX століття з переходом до капіталістичного виробництва традиційна система сімейного виховання виявилася неефективною: батьки не могли самостійно підготувати висококваліфікованого спеціаліста. За сім'єю залишилося моральне виховання.

Вчителі намагалися знайомити випускників з професіями. Але це були поодинокі випадки. Література була відсутня. Учителі цікавилися особливостями профвідбору і профконсультації США і Європи та впроваджували їх досвід.

У 1932 р. було створено «Психотехнічні поради», що мали такі завдання:

- пропагувати серед українського суспільства ідею організованого порадиництва при виборі звання шляхом прилюдних звітів, порад, брошур і публікацій у пресі;

- створити поради у Львові і в краю;

- забезпечувати їх матеріальними засобами;

- студіювати основні питання з галузі народництва, вказувати напрямки для порадень і шкіл;

- дбати про фахову освіту радників, стежити за розвитком психотехніки на чужині через фахову літературу й участь у міжнародних з'їздах; скликати з'їзди українців – працівників у порадистві;

– залучати до співпраці на полі порадиництва всіх зацікавлених: інженерів, педагогів, лікарів, установи, посередництва праці, а також освітні, господарські та професійні організації [2, с. 68].

Порадні працювали досить ефективно, даючи учням і батькам рекомендації з питань вибору професії, широко використовуючи тести.

На західноукраїнських землях з кінця XIX століття існували також служби зайнятості. Тоді (до 1939 р.) у воєводських та повітових містах виникали «біржі праці», інші посередницькі структури з працевлаштування та пункти вербування робочої сили за кордон. Спочатку їх створювали на підставі розпорядження державного міністерства праці Австро-Угорщини. У різний час функціонували: державне управління посередництва праці, бюро трудового фонду, бюро надання праці, відділи праці та соціальної опіки тощо. Всі послуги приватних посередницьких структур на ринку праці, що виникали після отримання відповідних дозволів органів влади та поліції, були платними, причому як для шукачів роботи, так і для роботодавців. Державні (магістратські) «біржі праці» надавали послуги безоплатно.

Розв'язанням гострої проблеми зайнятості, наданням допомоги безробітним опікувалась і громадськість. Діяли комітети у справах безробітних при гмінах, а також воєводські та громадські комітети допомоги безробітним та «зимової допомоги безробітним», «комітети безробітних», осередки товариства «Взаємодопомога безробітним і пенсіонерам». Діяв державний фонд безробітних, здійснювався контроль за сплатою внесків до фонду; магістрати вирішували питання виділення додаткових коштів для організації оплачуваних сезонних робіт.

Безробіття породжувало масову трудову міграцію. Організацією відправки, найперше в Канаду (переважно селян), Францію, Німеччину, США, Південну Америку, а також на сезонні роботи у Чехословаччину, Німеччину, Латвію, Литву, займались «Еміграційні синдикати» та відділ Варшавської «центрالی Королівсько-голландського льойду». Органи управління намагались якось контролювати цей процес, зокрема через видачу паспортів. У 30-ті роки діяв Головний комітет у справах безробіття. Він ініціював добровільні внески у

фонд допомоги безробітним і домагався їх від власників промислових і торговельних підприємств. Проте кількість безробітних постійно зростала. «Біржі праці» на наших теренах проіснували до 1939 р., коли Західна Україна увійшла до складу Української РСР.

Досить плідний рух із профорієнтаційної роботи в школах було перервано початком Другої світової війни. Тоді політехнічне, трудове навчання в школах було скасовано.

Після Другої світової війни розпочався другий період розвитку професійної орієнтації в Україні (УРСР), який тривав до 1991 р., коли розпався СРСР. У повоєнний період на XIX з'їзді КПРС питання про політехнічне навчання молоді було знову поставлено на розгляд. Перебудова роботи школи на основі прийнятого в грудні 1958 р. «Закону про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» ознаменувала новий етап і в розвитку профорієнтації учнів [3, с. 19]. Лише наприкінці 50-их років на хвилі нових суспільних віянь цей науково-практичний напрямок почав поступово відроджуватися.

У 60-ті роки під керівництвом А. Волковського було організовано групу профорієнтації при АПН СРСР. Проблематика формування професійних інтересів учнів стала розроблятися в Києві в контексті виробничого навчання (керівник А. Голомшток) та психології (керівник Б. Федоришин). У ряді регіонів і областей почали створювати бюро профорієнтації на підприємствах, відомчі і міжвідомчі ради з профорієнтації. Профорієнтація в СРСР була остаточно «реабілітована» у 70-ті роки завдяки працям Є. Клімова, що працював у той час у Ленінграді в Інституті професійно-технічної освіти. Саме Є. Клімов найбільш ґрунтовно зайнявся розробкою теоретичних основ професіографії і вибору професії. Розроблена ним класифікація професій донині служить стандартом у нашій країні, а популярна методика виявлення професійних інтересів широко використовується і зараз. Проблемою професійної орієнтації в той час займалися також Б. Федоришин, І. Назімов, Є. Мілерян та ін. [7].

У 70-80-ті роки в руслі психологічних досліджень в інтересах практичної профорієнтації було вивчено роль і місце трудової підготовки учнів у їхньому

професійному виборі (П. Атутов, Є. Мілерян, В. Поляков), особливості професійних переваг учнів при погодженій взаємодії школи і родини (Л. Ботякова, М. Савина). Було видано відповідні посібники для студентів педагогічних ВНЗ, що широко використовувалися і фахівцями консультаційних пунктів [7, с. 12].

У 80-ті роки центри профорієнтації молоді з'явилися в більшості великих міст СРСР. Це були спеціалізовані міжгалузеві науково-методичні центри, що керувалися і фінансувалися Міністерством освіти і Міністерством праці. Варто, однак, відзначити, що всі конструктивні зусилля у цій сфері фактично знецінювалися загальною стратегією освіти і політикою розподілу трудових ресурсів. Завданням «гарної» школи визнавалася підготовка учнів до вступу у ВНЗ, престиж школи вимірювався кількістю тих, хто вступив до ВНЗ. Тоді виникла ситуація, коли велика частина фахівців «інтелігентних» професій виявилася непотрібною в економічних умовах, що змінилися. Погіршили цю ситуацію відміна державного розподілу і втрата зв'язків із виробництвом, що відбулися в 90-их роках.

Третій період розвитку професійної орієнтації в Україні тривав з 1991 р. до кінця ХХ століття. В умовах перехідного періоду, утвердження ринкових відносин Рада міністрів УРСР прийняла постанову від 21 грудня 1990 р. № 381 «Про створення державної служби зайнятості в Українській РСР».

Рішеннями виконкомів обласних Рад народних депутатів було утворено обласні служби зайнятості. Невдовзі вони почали функціонувати як окремі структури, у складі яких було створено районні центри зайнятості. На початку їх діяльності статус безробітного тут одержували одиниці, оскільки вільних робочих місць і вакантних посад було достатньо. Різке зростання кількості безробітних почалося в 1997 р.

До служб зайнятості за допомогою у працевлаштуванні сьогодні звертаються незайняті мешканці, більшості з яких (відповідно до чинного законодавства про зайнятість населення) надається статус безробітного та виплачується допомога із безробіття. Безробітні, особливо молодь, одержують

першу в житті або іншу професію на кошти Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

У 1994 р. постановою Кабінету Міністрів України було схвалено Концепцію державної системи професійної орієнтації населення, на основі якої у 1995 р. було розроблено Положення про професійну орієнтацію населення та Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається.

Беручи до уваги історичний та соціально-економічний розвиток України, можна виділити періоди розвитку професійної орієнтації.

I період – початок ХХ століття – початок Другої світової війни. Це – час від зародження профорієнтаційного руху до початку Другої світової війни.

II період – друга половина ХХ століття (відбудова після Другої світової війни) – 1991 р. (розпад Радянського Союзу). Це період, коли Україна входила до складу СРСР, професійна орієнтація розвивалася як складова радянської профорієнтації.

III період – 1991 р. (проголошення незалежності України) – кінець ХХ століття. Це період становлення України як незалежної держави та перехід до ринкової економіки. В українській профорієнтації це був також перехідний період.

IV період – початок ХХІ століття. Україна стала країною з ринковою економікою. Професійна орієнтація здійснюється відповідно до умов ринку праці.

Висновки. Отже, профорієнтаційна робота в Україні була зумовлена історичним та соціально-економічним розвитком країни. Особливий вплив на неї мав розвиток науки і техніки та такі історичні явища, як об'єднання Західної і Східної України, Друга світова війна та розпад Радянського Союзу.

Література:

1. Абашкіна Н. В. Принципи розвитку професійної освіти в Німеччині / Н. В. Абашкіна. – К. : Вища шк., 1998. – 205 с.
2. Кавецький В. Є. Підготовка учнів загальноосвітніх шкіл до професійного самовизначення в сучасних умовах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / В. Є. Кавецький. – Тернопіль, 2000. – 186 с.

3. Максимов В. Г. Профессиональная ориентация школьников / В. Г. Максимов. – Чебоксары : [б. и.], 1988. – 108 с.
4. Профессиональная ориентация молодёжи / А. Д. Сазонов, Н. И. Калугин, А. П. Менщиков и др. – М. : Высш. шк., 1989. – 272 с.
5. Синявський В. В. Психологічні основи профорієнтаційної професіографії / В. В. Синявський. – К. : Ін-т підготовки кадрів державної служби зайнятості України, 2010. – 90 с.
6. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – 4-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1988. – 1599 с.
7. Степанов С. На распутье / С. Степанов // Школьный психолог. – 2003. – № 4. – С. 8-12.

References:

1. Abashkina N. V. Pryntsypy Rozwytku profesynoyi osvity w Nimechchyni / N. V. Abashkina. – К. : Wyszcha shkola, 1998. – 205 s.
2. Kawetsykyj V. J. Pidgotowka uchniw zagalnooswitnih shkil do profesynogo samowyznachennya w suchasnyh umowah : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.07 / V. J. Kawetsykyj. – Ternopil, 2000. – 186 s.
3. Maksimov V. G. Professionalynaya oriyentaziya shkolynikov / V. G. Maksimov. – Cheboksary : [b. i.], 1988. – 108 s.
4. Professionalynaya oriyentatsiya molodyozhi / A. D. Sazonov, N. I. Kalugin, A. P. Menshchikov i dr. – М. : Vyssh. Shk., 1989. – 272 s.
5. Synyavskiy V. V. Psyhologichni osnovy proforiyentatsiynoyi profesiografiyi / V. V. Synyavskiy. – К. : In-t pidgotovky kadriv derzhavnoyi sluzhby zaynyatosti Ukrainy, 2010. – 90 s.
6. Sovetskiy entsyklopedicheskiy slovarj / gl. red. A. M. Prohorov. – 4-ye izd. – М. : Sovetskaya enzyklopediya, 1988. – 1599 s.
7. Stepanov S. Na rasputye / S. Stepanov // Shkolynyj psyholog. – 2003. – № 4. – S. 8-12.